

elemzéssel kíséri nyomon a politikusok deklarációit és döntéseit, e furcsa, immár harmincéves háború ma már feledésbe merült eseményeit. Részletes esettanulmányok tudósítanak hat nagyvállalat életének egy évtizedéről, az egész nagyvállalati kör mérhető teljesítményeit pedig részletes statisztikai elemzésben tárja elénk a szerző.

A részletek iránt érdeklődő szakmabeli olvasó vagy a jövő korok történésze valószínűleg nagy élvezettel olvassa majd a könyvet. Bizonyára nem kevesen helyenként túlzottan aprólékosnak érzik majd Szalai leírásait. Az empirikus kutatás egyik alapgondja ez. Mikor kielégítő a leírás? Az úgynevezett tények mekkora tömege és milyen csoportosítása elegendő egy állítás alátámasztásához? Szalai láthatóan úgy véli, ha a lehetséges legnagyobbra növeli a dokumentált események halmazát, az semmiképpen sem csökkenti, inkább növeli állításainak erejét. Ezért nem fukarkodik a részletekkel. De a természeténél fogva célzott információgyűjtés és -közlés nem ad-e akaratlanul nagyobb hangsúlyt egy-egy mozzanatnak? Íme, az empirikus kutatás csapdája: minél alaposabban dokumentáljuk az események egy fajtáját vagy vonatkozását, szinte elkerülhetetlen, hogy az annál nagyobb szerepet kap az értelmezésben és a bizonyításban.

Szalai világában elsősorban a nagyvállalatok és a központ kapcsolata magyarázza például a piaci és a bürokratikus koordináció arányát, az átváltás sebességét – a reformot vagy éppen annak hiányát. Más szerzők hasonló gondossággal dokumentált elemzéseiben hol az első és a második gazdaság kapcsolata, hol a központ kampányai, hol pedig a mindent átfonó hierarchia utasításai és visszacsatolásai töltik be ezt a szerepet.

Ebből nem csupán az az ismert – és valljuk be, sovány – tanulság adódik, hogy az úgynevezett tények, dokumentumok többféle, önmagában konzisztens elmélet felállítására adnak módot, vagy másként, hogy a leírások legfőbb szükségese, de semmiképpen nem elégségesek az általánosításhoz. Ha ugyanis megfelelő gondossággal rendszerezik őket, akkor ahhoz biztosan elégségesek, hogy az elmélet valóságidegen feltevéseit cáfolják, gyöngítsék, illetve hogy az elméletet készítő figyelmét felhívják egy-egy fontos jelenségre, mozzanatra. Ilyen teljesítménye az empirikus

kutatásnak Szalai könyve is. Ezután már aligha elégíthet ki bennünket a kelet-európai gazdaságok olyan matematikai vagy verbális modellje, amely valamilyen formában nem tartalmazza a nagyvállalatok és a központ közötti kapcsolatot. És ez különösen fontos akkor, ha tudjuk, hogy a harmincéves háború nem ért véget. Minden jel szerint a nagyvállalatok tulajdonlása, a kormányzat és a nagyok kapcsolata már most a közvéleményt foglalkoztató egyik legfontosabb gazdasági és politikai kérdés lesz. A mélyülő gazdasági válság csak fokozza majd e „kölcsonkapcsolat” fontosságát. Szalai Erzsébet kíváncsiságát és munkatempóját ismerve aligha tévedünk, ha úgy véljük, hamarosan olvassuk majd az új fejleményekről szóló színvonalas leíró-elemző írásait.

Laki Mihály

BORIS VIAN: KÖPÖK A SÍROTKRA

Fordította Rózsa László

Láng Kiadó, 1989. 222 oldal, 79 Ft

Ez a Vian-regény már a címével is szándékosan provokál, epatírozva, lázadó éllel sértve meg a közerkölcsi felfogást. Alighanem ez a cím is hozzájárult a könyv körüli botrányok füstjéhez, lángjához, de legalábbis része volt a KÖPÖK A SÍROTKRA sötét – erotikus, sőt pornografikus – legendájának kialakulásában. Ami persze csalfa dolog. Nálunk is jócskán megelőzte a mű lefordítását, kiadását az erről szállongó irodalmi pikantéria híre. Pedig a TAJTÉKOS NAPOK vagy a PEKINGI ÓSZ nagyszerű írójáról az olvasóban őrzött képhez – kényes prüdériális tilalmak múltán – érdekes és erős színt ad: botrány ide, könyvsiker oda, a fiatal Boris Vian, ekkor még egy fiktív amerikai szerző, bizonyos Vernon Sullivan álneve mögé rejtkezve mesterien debütált vele. Lehet, hogy az idő, az eredeti megjelenés óta eltelt több mint négy évtized is a javára szolgál; elült a korabeli recepció zaja, és a körülmények is mások: a regény szövegét egy java-

részt már magyarul is hozzáférhető modern klasszikus életművének perspektívájából fogjuk. Meg hát hová lett az a bizonyos „közszemérem” is, melynek sérelme miatt egykor egy párizsi ítélőbíró ezért az írásért tetemes pénzbüntetést szabott ki Vianra? Latinos erotikája, érzéki plaszticitása ma már igazán merésznek sem hat, sőt a pornó mai durva árudömpingje mellett és felett egészen üdének és tisztának hat ez a szeretkezési jeleneteket sokféle „fekvésben” ábrázoló kisregény. Világos ennek az oka: minden „hatása” íróilag kidolgozott és plasztikusan kivitelezett, nincs benne semmi lappangó, ferdítetten hamis, a szerző uralja az erotikus motívumokat is, és egy frappáns epikai szerkezetben adja meg érvényességüket. Távoll áll tőle a nyelvi és a képi direktség, inkább fátyolosan takart, lebegtetett képekkel dolgozik, és amikor szókimondó, akkor annak súlya van. A mai magyar olvasó számára ez nyilvánvaló kár, hogy a kiadás gondozói vélhetően az egykori pikantériára, botrányra akarnak rájátszani a rózsaszín papírra nyomtatott, extra borítóra csomagolt kiadvánnyal – miközben a fordítás kissé színtelen, nyelvi ereje pedig egyenetlen.

Az amerikai Délen, valamikor a negyvenes évek derekán fut Vian–Sullivan feszes, végül viharos gyorsasággal pergetett regénymenete, egy néger fiatalember fehéreken állt véres bosszújának története. A műfaj – a thriller, illetve a bűnügyi regény – felépítési szabályát követve egyetlen szálal sodor az író, és az erkölcsi, lelki, társadalmi indítékok viszonylag egyszerűen elrendezett készletével indokolja az eseményeket, mozgatja hőseit. Lee Anderson „fehér néger”, göndör szökeséggel, világos bőrrel áldotta meg a vérkeveredés véletlene, igazi, fekete öccsét, a „kölyköt” viszont egy gazdag fehér család megölte, mert szerelmes lett a lányukba. Lee elhatározza, hogy a fiú életének árát tetemesen fogja kiegyenlíteni. Egy csendes, álmos kisvárosban dekkol, készül az akcióra, vár az áldozatokra. Csulinak ott van a szép, erős teste, és a helybeli kéjsóvár kis kamasz lányok körül is dongják: gitározzik nekik, táncoltatja őket, a kis nősténymajom-horda tagjait sorozatban fekteti le. Mindez csak afféle edzés, készülődés az igazi Tetterre. Vian az amerikai thrillerek keménységével, profi módon „etette” az érdeklődést, nyújtja el ezt az epizódsort, hogy aztán célra

tartó feszes vágatába foghasson. Anderson ráakad leendő áldozataira, a bosszúterv méltó célpontjaira, a szép és gazdag Asquith lányokra, a szőke Jeanre és a vadmacskaszemű Lou-ra. Felajzza és egymás ellen is kijátszva vágyait nyeri meg és szakítja le őket, hogy aztán mindkettőt meggyilkolva testi, erotikus és lelki bosszúját is véghezvigye. Vian igazi remeklése a regénynek ez az utolsó fejezetsora, ahogy a bosszúmű beteljesedését, a megszöktetett lányok meggyalázásának, legyilkolásának, majd Anderson rendőrségi levadászásának és agóniájának képeire zár sötétlen és keményen. Ez nem „hidegvér”, pusztítás és pusztulás, Erősz és Thanatosz közös őrjöngése inkább, valami féktelen lelki és zsigeri téboly beteljesedése. A zárlatnak ez a különleges „epikai erupciója” persze háborzongató rémségeket ábrázol, az írói szöveg azonban túlnő a tárgyon, a véres és gyilkos szeretkezések képeiben igazi költői erő mutatkozik meg. Vian itt meghaladja a készlethez szabott műfaji kereteket, tényleg vakmerő – és eredeti. Az író a szexuális motívikával – akárcsak Lee Anderson fehér bőrével és érzékiségével a lányokat – mindeddig csak lépre csalja olvasóit, hiszen ez a „végjáték” olyan, mintha egy pokoli tárna nyílna fel, amelybe belerobban, beleomlik a regény egész anyaga. Azt hiszem, a magyar kiadás papírszínével ellentétben Vian épp arról beszél, ami nem rózsaszín, a gyönyör és a bosszú kettős feketeségéről, egy lihegő, halálba vonagló masszáról, ami ordítva, törten, lucskokban múlik ki. Innen névsett mindazok a szociális és erkölcsi vonatkozások, melyekhez az író hozzáigazította a regény kibontásának folyamatát, érvényüket veszti, csak egy fikció segédfogalmai a fehér–fekete, gazdag–szegény ellentétpárok. Az Asquith lányok nem mint a Gonosz, a fehér ember kipécézett példányai, hanem mint lemészárolt, ártatlan áldozatok múlnak ki, s a bosszúálló „jó néger” maga lesz az esztelen Bűn megtestesítője; a Semmi mindhármukat magába emésztí.

A könyv nemcsak műfaji mintáit mutatja világosan (Vian „fordítóként” előadott bevezetésében maga is utal angol és amerikai példákra), hanem a kor szellemi mozgalmainak nyomai is idővel jól kirajzolódnak a lapjain. A freudi lélektanra és a háború után népszerűsödő egzisztencializmusra gondolunk elsősor-

ban. Ám már a kezdő író is van annyira felkészült, hogy semmi tanmesei jelleg nincs a dolgban; valahogy ezt is uralja, mélyen az anyagába dolgozza bele. Inkább talán csak a „szellemi fazonjának” kialakítását segítik e hatások: kihívó és merész írói jelmezben kívánt a közönség, a korabeli polgári világ ítései elé lépni. – Fiatal mérnök volt, a háború utáni francia dzsesszkorszak még csak művészkávéházak köreiben fel-feltűnedező alakja, gitáros, blues-énekes. Ez a fiatalember – miközben nagyon is vágyott a sikerre – egy halvány, személyes emblémáfélet is beleszerkesztett ebbe a thrillerbe. Ez az apró részlet olyan, mint Vian titkos pályaterve, életmű-stratégiája: „Írni... Bestsellereket írni... Aztán végtelenül vakmerő és eredeti regényeket” – mondja a terveiről az a könyvkereskedő, akitől Lee átvesszi a boltot. Hősrünk meg erre így morfondíroz: „Az ember nem így ír bestsellereket... Talán tehetséges volt.” Vian – biztosan.

Fogarassy Miklós

OLVASÓJEL

Tar Sándor: *Mért jó a póknak?*
Szépirodalmi, 1989. 276 oldal, 40 Ft

Tar Sándor neve, valljuk meg, nem áruvédjegy irodalmunkban. A Debrecenben élő és gépipari technikusként több mint harminc éve ugyanabban az üzemben dolgozó író eredeti és erős tehetségét a kortársi magyar irodalom augurjai és kingmakerjei ugyan nem vonják kétségbe, már amikor szóba kerül a ritkán s keveset publikáló szerző neve, aki első könyvecskéjével: A 6714-ES SZEMÉLY tíz szikár novellájával meglehetősen későn, negyvenéves korában (a Magvető Új Termés sorozatában, 1981-ben) lépett a nyilvánosság elé. – Ha szóba kerül a neve. ...S ebből a szempontból öntudatlanul is árulkodónak tartom azt a körülményt, hogy miközben írásaival kétségtelesen kritikai elismerést, megérdemelt szakmai sikereket aratott, Tar Sándor neve, azt hiszem, elvtve se igen szerepel azokban a felsorolásokban, amelyek egy nemrégiben levitézlett és semmivé foszlott hivatalos ranglista helyé-

be lépve, egy másfajta mandarinprotokoll kardos szigorával állítják össze a hetvenes évektől kiterebélyesedő új magyar próza csilagtérképeit – a „csak példaképpen” és „a teljesség igénye nélkül” sztereotípiákkal bevezetett névsoraikat. (Mindig ugyanazt a négy-öt nevet, amelyen belül még a „Péterek és Györgyök” kötelező sorrendjét se véti el soha a posztsznobizmus liturgiája.) Ezen a szemléleten, amely a magyar irodalom mezőnyét előszeretettel osztja „élbolyra, üldözőkre és leszakadókra”, és tudomást sem vesz arról az elemi szellemi és erkölcsi igazságról, hogy az irodalom nem azonos a Tour de France vagy a Giro d'Italia kerékpárversenyével, s hogy éppen ezért minden igazi tehetségnek kijár a „sárga trikó”, Tar Sándor 1989-ben megjelent kötetem fog változtatni. De valószínűleg nem is ez a legfontosabb számára, mert csupán ezért nem érdemes tollat fogni, másrészt, s ahogyan ő maga vallja: „kényszerű és nehéz rétegközi társadalmi helyzetem rendelése, hogy sem paraszttró, sem proletárköltő nem lehettem, de nem tudnám saját csillagképemet az emberi, társadalmi, írói horizonton sem meghatározni”.

S remélhetőleg a könyve olvasóját sem a szerző protokolláris besorolása, hanem az izgatja elsősorban: vajon mi lehet ez a különleges és meghatározhatatlan írói szituáció? Mit tartalmaznak Tar Sándor újabb elbeszélései, amelyek önjellemzése értelmében „egy átmeneti, zűlélt és szétesett kor habverései”? – Nehéz ellenállni a kísértésnek, hogy ne a kötet egyik írásának a címével adjon a kritikus választ erre a banális, de természetes és ősi olvasói kérdésre. Tar Sándor új kötete, valóságosan is, képletesen is, novellaformában megfogalmazott „hangulatjelentéseket” ad a magyar munkás mai állapotáról, társadalmi és emberi helyzetéről és arról a világról, amelyben élni kényszerül a hivatalosan létező, de újabban már hivatalosan sem létező szocializmus viszonyai között. Ámde a „hangulatjelentés” mint metafora s mint művészi formálóelv, pastiche, jellegével, ábrázolt létevényeivel és légkörével együtt egy megfakult, szinte feledésbe merült történelmi emléket hív elő (bennem legalábbis) az ötvenes évek megtagadott/lehazudott valóságából, amely másképpen volt sivár és morbid és véres, mint a mostani. A „Szódd a selymet, elvtárs!” torz kulisszavilágát; azokat az időket, amikor is vasárnap délelőttjeink